

OKOVI DEMOKRACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

U ovom se radu u kratkim crtama govori o demokraciji od njezinih početaka do dvadesetoga stoljeća u kojem se demokracija prihvaća kao najpoželjniji socijalni izum. Ističu se i neki teorijski doprinosi razumijevanju demokracije, posebice reformatorske ideje Johna Stuarta Milla o društvu, državi i njezinu ustroju. Mill dolazi do spoznaje da je demokracija najpogodniji oblik vladavine jer će osigurati jednakost životnih prilika za sve, red i napredak u državi. U radu se govori o krizi demokracije i njezinim paradoksima u zrelim demokracijama kapitalističkoga Zapada, kao i o početcima demokracije na socijalističkom Istoku, s posebnim naglaskom na uspostavu i razvoj parlamentarne demokracije u višenacionalnoj državi Bosni i Hercegovini. U Bosni i Hercegovini demokratsko je iskustvo relativno kratka vijeka i vrlo je često frustrirajuće jer je i danas Bosna i Hercegovina nestabilna država opterećena mnogim problemima iz bliže i dalje prošlosti koji usporavaju demokratske procese, a time i funkcionalnu uspostavu demokratskoga poretka. U radu se ističe značaj i neraskidiva povezanost političke kulture, demokratskoga odgoja, obrazovanja i civilnoga društva s demokracijom te se uviđa da su ovi fenomeni u Bosni i Hercegovini nerazvijeni, zapušteni ili pak marginalizirani.

Ključne riječi: demokracija, principi demokracije, paradoksi demokracije, politička kultura, ljudska prava, civilno društvo, obrazovanje, dijalog, razumijevanje

CHAINS OF DEMOCRACY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

This article gives a short overview of democracy from its beginnings till the 20th century, when it became accepted as the most desirable social invention. Some theoretical contributions to the development of democracy are stated, especially the reformatory ideas of John Stuart Mill about society, state and its organization. Mill argues that democracy is the most suitable form of government because it can ensure equal life opportunities for all, order and progress. The paper also focuses on the issue of crisis of democracy and its paradoxes in mature democracies of the capitalist West and also on the beginnings of democracy in the socialist East. A special emphasis is put on establishment and development of democracy in a multinational state such as Bosnia and Herzegovina. In BiH the democratic experience is relatively short and is often frustrating, because the state is still unstable and burdened with many problems from closer and further history which slow down the democratic process and a functional establishment of democratic order. Importance and inextricable connection of political culture, democratic education, and civil society with democracy is also emphasized. It is also noted that these phenomena are undeveloped, neglected or marginalized in Bosnia and Herzegovina.

Key words: democracy, principles of democracy, paradoxes of democracy, political culture, human rights, civil society, education, dialogue, understanding

Uvod

Pojam *demokracija* potječe od *demokratia*, riječi kojoj su korijenska značenja *demos* (narod) i *kratos* (vladavina) i označava vladavinu naroda. Sintagma „vladavina naroda“ predmet je stalne rasprave jer „vladavina“ može biti shvaćena i primjenjivana na različite načine. Nijedan mislilac „vladavinu naroda“ ne shvaća doslovce jer demokracija na takav idealno-tipski način nije nigdje ni ostvarena.

Povijest ideje o demokraciji složena je i obilježena neslaganjima i sukobljenim koncepcijama. Kroz cijelo dvadeseto stoljeće i danas se demokracija

ubraja u red najsnažnijih i najpoželjnijih ideja vodilja. Iako je danas, u većini država svijeta, demokracija načelno prihvaćena kao najbolji oblik vladavine, ne postoji slaganje oko odgovora na pitanje o kakvoj je demokraciji riječ. Iz dosadašnjeg demokratskog iskustva oblikovala se spoznaja da se demokracijom ne ostvaruje idealno društvo, ali da je praktički jedini prikladan sustav vladanja.

Tijekom povijesti pojavljivali su se različiti oblici demokracije, što se ističe u prvom dijelu ovoga rada. Mijenjajući svoje oblike, demokracija je poprimala i različita značenja. Ono što su imali stari Grci gotovo da i nema veze s onim što se danas smatra demokracijom. Moglo bi se reći da je različitost između grčkog i suvremenog razumijevanja demokracije uvjetovana drukčijom slikom svijeta. U tom hodu od grčkog polisa do kompleksnog društva pred demokraciju se uvijek postavljao problem pronalaženja ravnoteže između neotuđivih prava pojedinaca i dobra funkcioniranja društva, odnosno države.

U drugom dijelu rada govori se o uspostavi demokratskog političkog poretka, odnosno o počecima demokracije u Bosni i Hercegovini. Građani Bosne i Hercegovine tijekom 90-ih godina polagali su velike nade u demokraciju, a uvjerenja sam da još uvijek polažu, jer iskustvo nas je naučilo da je bolja i najlošija demokracija od najboljeg totalitarizma. Cilj je ovoga rada pokazati da se demokracija ne može ostvarivati i promatrati kroz prizmu „uvođenja u demokraciju“ te istaknuti neke od značajnijih fenomena koji u Bosni i Hercegovini usporavaju ili pak onemogućuju demokratsko djelovanje. Demokratsko je djelovanje nužno da bismo ubirali plodove demokracije.

Za izradu ovoga rada ponajviše je korištena komparativna analiza fundamentalnih i empirijskih istraživanja.

1. Početak demokracije

Postojanje različitih sustava s demokratskim karakteristikama ne može se ograničiti samo na moderna vremena jer su mnoge plemenske vođe u različitim dijelovima svijeta birane stoljećima. Pojam demokracije bio je dobro poznat u antičkom svijetu starih Grka i Rimljana. Smatra se da je „rodno mjesto demokracije stara Atena koja je između 461. i 322. godine prije Krista

bila vodeći polis stare Grčke.¹ Atensku demokraciju obilježavala je općenita predanost načelu građanske vrline: odanost republikanskom gradu – državi i podređenost privatnoga života javnim poslovima i zajedničkom dobru. Javno i privatno su se prožimali. Građani² su mogli dostojanstveno živjeti i ostvarivati se u polisu. Atenska se demokracija shvaća kao izvor inspiracije moderne zapadne političke misli, a politički ideali Atene (jednakost građana, sloboda, poštivanje zakona i pravde) smatraju se njezinim sastavnim dijelovima.³ Platon nije bio zadovoljan demokracijom kakva se očitovala u Ateni za Peloponeskoga rata 431. – 404. godine, ali je zatim revoltiran i postupcima vlasti tiranije tridesetorice u prevratu 404. godine. Obnovljena je demokracija osudila i smaknula njegova učitelja Sokrata kojega je osobno smatrao najpravednijim čovjekom svojega vremena. Platon je bio trajno obuzet problemima savršena društvenoga uređenja. Kako prevladati izrazite nedostatke svih postojećih oblika društva? Kako u polisu ostvariti promjenu života nabolje? U kontekstu objašnjenja različitih oblika vladavina u državi Platon raspravlja o pravednosti kao stožernoj vrijednosti jer se njome postiže sklad, harmonija svih dijelova društvene cjeline. „Pravedno je svakome udijeliti što mu pripada.“ Ova je definicija postala konstanta u kasnijoj političkoj i pravnoj filozofiji. Država je savršeno dobra, smatra Platon, kada je *mudra, hrabra, umjerena i pravedna*. Glavna funkcija države je *odgoj* građana. Odgoj razvija i oblikuje potrebna socijalna svojstva: smisao za zajednicu, za suživot u polisu i za pravednost. Dobar odgoj jamstvo je održanja zakonitosti.⁴ Savršena država i savršen oblik vladavine nisu ostvarivi jer zahtijevaju idealne ljude i druge idealne uvjete. Zato Aristotel radije govori o relativno najboljem obliku države, a to je onaj u kojem je broj građana koji ga usvajaju i žele da i dalje traje veći nego broj onih koji ga ne prihvaćaju i ne žele.

Do konca XIX. stoljeća imali smo tipologiju političkih sustava naslijeđenu od Grka. Ona je suprotstavljala monarhiju, oligarhiju i demokraciju. Prvu tipologiju političkih sustava dao je starogrčki mislilac Herodot, vjerojatno

¹ Rod HAGUE – Martin HARROP, *Komparativna vladavina i politika*, Zagreb, 2009., str. 49.

² U grčkoj demokratskoj misli biti građanin značilo je sudjelovati u javnim poslovima. Svi stanovnici polisa nisu imali status građana. Status građana bio je strogo ograničen, među isključenima bili su robovi i žene.

³ Usp. David HELD, *Demokracija i globalni poredak*, Beograd, 1997., str. 20.

⁴ Vidi PLATON, *Država*, Zagreb, 2004.

sredinom V. stoljeća prije Krista.⁵ Najstariji oblik demokracije postojao je u vrijeme Perikla i poslije. Nakon toga vremena demokracija se sporadično pojavljivala u Rimu, srednjovjekovnoj Švicarskoj, Skandinaviji i renesansnoj Italiji.

1.1. Demokracija modernog doba

Moderna se demokracija vezuje uz nastanak nacija – država, tako da je prvi korak prema demokraciji na Zapadu učinjen u prvoj polovici XVII. stoljeća. Kontinuiranje i trajnije zaživljavanje demokracije započelo je tek nakon Francuske revolucije. „Trilogija ‘monarhija, aristokracija, demokracija’ dominira političkom misli do Montesquieua, a i poslije njega. Svi značajniji autori dopunjuju je u detaljima ne ulazeći u bit stvari.“⁶

Charles-Louis de Montesquieu (1689. – 1755.) važan je predstavnik francuskog prosvjetiteljstva. Njegovom društvenom teorijom dominira problem političkoga despotizma. Montesquieu smatra kako društva utemeljena na apsolutnoj moći ili despotizmu u dugoročnom smislu jednostavno ne mogu opstati. Njegov najznačajniji doprinos čine ideje iz djela *O duhu zakona* u kojem ukazuje na međusobnu povezanost religije, obrazovanja, vlasti i prirodno-geografskih uvjeta.⁷ Kod Montesquieua se susreće stara Herodotova podjela i ideja o čistim i iskvaenim formama vladavine (despotizam je iskvaen oblik monarhije). Poučen britanskim iskustvom parlamentarne vlasti, tvrdi da se despotizam može izbjeći institucionalnim odvajanjem izvršnih, zakonodavnih i sudskih funkcija države. Svojom teorijom o diobi vlasti Montesquieu nadahnjuje i suvremene pravnike.

⁵ Herodot razlikuje tri tipa političkoga sustava: monarhiju (vladavinu pojedinca), oligarhiju (vladavinu nekolicine) i demokraciju (vladavinu svih). V. Slavo KUKIĆ, *Sociologija: teorije društvene strukture*, Sarajevo, 2004., str. 212.

⁶ Maurice DUVERGER, *Politička sociologija*, Osijek – Zagreb – Split, 2001., str. 91.

⁷ Vidi Šarl MONTESKJE, Š., *O duhu zakona*, sv. 1., Beograd, 1989. Montesquieu izlaže teoriju izravnog utjecaja klime na politiku kao i političku teoriju o prirodnim resursima. Tako ljudske zajednice od početka imaju nejednake uvjete koji umnogome utječu na njihov budući razvoj. Za Montesquieua plodnost tla i obilje vode u podčinjenost. Neplodnost tla i oskudica ljude čini radnima, trijeznima, otvrdnulima na poslu, hrabrima jer oni moraju nabaviti ono što im priroda uskraćuje. Takvu razmišljanju izravno se suprotstavljaju suvremene teorije usporedna razvoja demokracije i obilja. One u oskudici vide čimbenik pogoršavanja političkih antagonizama koji otežavaju funkcioniranje slobodnih vlada. Međutim, znamo da neka bogatstva mogu produbljivati antagonizme, npr. utrka za sirovinama izvor je brojnih sukoba, trvenja i spletki među državama i unutar njih.

Ideja o podjeli državne vlasti potječe još od Johna Lockeja (1632. – 1704.) i Charlesa-Louisa de Montesquieua, a danas obilježava sve suvremene demokratske države.

Moderne liberalne teorije nastoje opravdati suverenu moć države i njezino ograničenje, nastoje uspostaviti ekvilibrij između sile i pravde, moći i zakona, obaveza i prava. Radovi Bodina, Hobbesa, Lockeja i Rousseaua važni su za razvoj diskursa o modernoj državi, međutim novi model demokracije (liberalno-predstavničke) artikuliran je mnogo kasnije. Predstavnička demokracija kao nov socijalni izum predstavljala je ključnu institucionalnu novinu kojom se prevladava neravnoteža između prisile i slobode. Klasične teze istodobnog uspostavljanja slobode i vlasti mogu se naći u djelima Jamesa Madisona, Jeremyja Benthama, Jamesa Milla. Bentham je smatrao da je cilj predstavničke demokracije „osigurati svoje pripadnike od tlačenja i pljačke onih funkcionara koje je sama izabrala da bi je branili“⁸.

John Stuart Mill (1806. – 1873.) jedan je od najutjecajnijih mislilaca devetnaestoga stoljeća. Iza njega je ostalo veliko, razučeno i opsežno djelo.⁹ Ovaj empirist, socijalni reformator i utilitarist rođen je u „doba kada je Napoleon širio načela Francuske revolucije na kontinentu, a engleska industrijska revolucija hvatala zalet koji će radikalno promijeniti svijet, ... tako da se pedesetogodišnji period njegovog stvaralaštva poklapa sa dobom najvećeg uspona i razvoja klasičnog liberalizma.“¹⁰ Mill je iz blizine gledao transformaciju engleskog, europskog i američkog društva. Bilježio je i objašnjavao te promjene, pokušao je naći, opisati i redefinirati principe na temelju kojih su ova društva funkcionirala.¹¹

Pojam *pravednosti*¹² kod Milla je usko vezan s pojmovima *demokracija* i *sloboda*. Država koja bi funkcionirala po demokratskom modelu mora biti opravdana pravednošću, odnosno svaki pojedinac koji živi u takvoj državi mora biti u mogućnosti izložiti svoje zahtjeve i interese, a da ne bude oštećen te da bude slobodan. U *Ogledu o slobodi* Mill strastveno zastupa slobodu te naglašava

⁸ D. HELD, *n. dj.*, str. 25.

⁹ O Millovu životu vidi: John Stuart MILL, *Autobiografija*, Zagreb, 2011.

¹⁰ Miša ĐURKOVIĆ, *Politička misao Džona Stjuarta Milla*, Beograd, 2006., str. 9.

¹¹ Usp. *isto*.

¹² O pojmu pravednosti, onako kako ju je Mill zamišljao vidi: Elvio BACCARINI, *Sloboda, demokracija, pravednost: filozofija politike J. S. Milla*, Rijeka, 1993.

važnost slobode misli i govora te predlaže ograničenja kada je riječ o pitanju uplitanja države u život građana. Mill upozorava na veliku moć društva koje može djelovati poput neke strane sile. Stoga, zaštititi slobodu pojedinca znači zaštititi sferu individualne neovisnosti.

Mill se nije slagao s do tada ustaljenim mišljenjem u Velikoj Britaniji da je despotska monarhija najbolji oblik vladavine te da je dovoljno dobar despot onaj koji bi vladao pošteno, pravedno i inteligentno. Smatrao je da ne postoji čovjek koji bi mogao utjeloviti sve te osobine zajedno.

Demokracija je za Milla najpogodniji oblik vladavine jer se očituje u „jednakosti osnovnih životnih prilika i nepostojanju aristokracije“¹³. Mill nije liberalnu demokraciju promatrao po eshatološkom modelu kao savršeno, idealno društvo u kome bi bila ostvarena puna jednakost ljudi. I sam se borio protiv takvih utopija. Za njega je liberalna demokracija bila dinamičan sustav u kojem su suprotnosti, razlike i nenasilni sukobi između ljudi Europi davali dinamiku i neprestano je gurali naprijed. Teško je odabrati pravi oblik vladavine jer koliko god neki oblik vladavine smatrali najboljim nije svaki narod sposoban za svaku doktrinu. Budući da se Mill pozivao na Aristotelove misli o prirodno ropskim narodima, smatrao je da takvima privremeno odgovara despotska vlast jer „predstavnička, participacijska demokracija ne može funkcionirati u zaostalim, zapravo maloljetnim društvima“¹⁴.

Aktivnost građana u demokratskim je sustavima nužna jer je svatko čuvar svojih vlastitih interesa. Na pasivnost naroda dugo se gledalo kao na prednost jer bi tako narod bio poslušan i nezahtjevan. Društvo u kojem prevladava neambicioznost i neaktivnost ostaje u barbarskom ili polubarbarskom stanju uma.

Glavni zadatak predstavničke vladavine nameće pomirenje dvaju važnih elementa: participaciju građana i vodstvo elite. Mill zastupa i jednu i drugu ideju. Naime, participacija građana potječe od njihova prava na slobodu mišljenja i govora, a aktivno sudjelovanje uvjet je njihova razvoja. Političkom participacijom razvijaju se moralne i intelektualne sposobnosti, stoga se potreba za participacijom građana oslanja na argument odgoja; ona je korisna

¹³ Slaven RAVLIĆ, *Poredak slobode: politička misao J. S. Milla*, Zagreb, 2001., str. 57.

¹⁴ Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000., str. 15.

i za građane i za državu.¹⁵ Ideja vodstva elite polazi od napretka zajednice. Samo kvalitetne i kompetentne vođe mogu prepoznati kvalitetu nečijih drugih sposobnosti. Kompetentno političko vodstvo mora posjedovati moralne sposobnosti kako bi moglo upravljati i običnim ljudima i ekspertima. Mill smatra da „odnos građana i kompetentne manjine ne smije biti kao odnos slijepe podčinjenosti glupana prema ljudima znanja“¹⁶ Aktivno sudjelovanje naroda u politici Mill vidi kao školu javnog duha, stoga se ono ne smije svesti samo na izbore. Građani mogu sudjelovati u javnom i političkom životu putem potpisivanja peticija, organiziranjem javnih sastanaka i političkih rasprava, pisanjem novina i slično. Mill se zalaže da žene imaju jednaka prava glasa kao i muškarci, a da se osobe koje ne znaju čitati, pisati, računati i socijalni slučajevi isključe iz prava glasa jer to su osobe koje nemaju sposobnost brinuti o sebi pa se ne može očekivati da se zauzimaju za opće dobro.¹⁷

Kao liberalni mislilac John Stuart Mill vjerovao je da će se demokracija ostvariti ako se ispune najmanje tri uvjeta: da je narod voljan prihvatiti ovaj oblik vladavine; da je voljan i sposoban učiniti sve ono što je nužno za njezino održanje; da je voljan i sposoban izvršiti sve dužnosti i poslove koje demokracija podrazumijeva i zahtijeva. Borba liberalizma protiv tiranije i za političku jednakost važan su korak u povijesti ljudske emancipacije. Međutim, prema marksističkoj kritici „postojanje formalnih sloboda od male je važnosti, ako se one ne mogu ostvariti u praksi. Prema tome, iako svaki korak ka formalnoj političkoj jednakosti predstavlja napredak njegov oslobađajući potencijal je drastično sužen klasnim nejednakostima.“¹⁸

1.2. Demokracija u globalnoj eri

Srž demokracije uvijek je bila zamisao političke pravde kao političke jednakosti članova nacije kao suverena. Demokracija se na Zapadu potpuno razvila tek u dvadesetom stoljeću. Točnije, u posljednjim desetljećima dvadesetoga stoljeća postala je (relativno) čvrsto utemeljena na Zapadu i načelno široko prihvaćena izvan Zapada kao odgovarajući model vladavine. Krajem

¹⁵ Usp. John Stuart MILL, *Izabrani politički spisi*, sv. 1., Zagreb, 1988., str. 207.

¹⁶ *Isto*, str. 215.

¹⁷ Usp. *isto*, str. 230.

¹⁸ D. HELD, *n. dj.*, str. 28.

dvadesetoga stoljeća demokratske se institucije šire diljem svijeta. Demokratske institucije uspostavljale su se u valovima demokratizacije koji upućuju na obrazac „dva koraka naprijed, jedan nazad“. U cjelini gledano, u trećem valu demokratizacije, dakle od sredine sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća, pokret za demokraciju postao je globalna pojava.¹⁹ Rast popularnosti demokracije kao i izražena želja da se uspostavi u mnogim prethodno autokratskim društvima zasnivaju se na dobrobiti koju demokracija može donijeti ne samo pojedincu nego i cijelomu društvu i to u političkom, ekonomskom, kulturnom i socijalnom smislu. Stoga je demokracija postala najmoćnija ideja vodilja u dvadesetom stoljeću. Nakon sloma totalitarnih sustava, koji su uvelike obilježili 20. stoljeće, danas je velik dio zemlje proželo uvjerenje da demokracija, „doduše, ne ostvaruje idealno društvo, ali je praktički jedini prikladan sustav vladanja. Ona ostvaruje raspodjelu i kontrolu moći i tako pruža najveće moguće jamstvo protiv samovolje i tlačenja, jamstvo poštivanja slobode svakog pojedinca i ljudskih prava. Kad danas govorimo o demokraciji, mislimo poglavito na ova dobra: da svi ljudi imaju udjela u vlasti što je izraz slobode. Nitko ne smije biti samo objekt vladanja, samo onaj kojim se vlada; svatko treba moći unijeti svoju volju u cjelinu političkog djelovanja.“²⁰

Prihvaćanjem demokracije, kao najpoželjnijeg poretka, danas se hvale sve države, pa čak i onda kad nemaju nijedno njezino obilježje. Postoje države koje zazivaju demokraciju kako bi stekle legitimnost za svoje nedemokratske poretke, a i one stvarno demokratske države koje se međusobno znatno razlikuju. To razlikovanje među demokratskim državama potvrđuje činjenicu da demokracija ne postoji na isključiv način. Demokracija se danas

¹⁹ Usp. Semjuel HANTINGTON, *Treći talas: demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Beograd, 2004., str. 20. – 32. Autor val demokratizacije određuje kao skupinu tranzicija iz nedemokratskih u demokratske režime koja nastupa u određenom razdoblju, a brojnošću značajno nadilazi istovremene tranzicije u suprotnom smjeru. Iako sve tranzicije u demokraciju nisu nastupile tijekom demokratskih valova, Huntington smatra da su se u modernom svijetu odigrala tri vala demokratizacije: prvi, dugačak val demokratizacije 1828. – 1926., prvi povratni val 1922. – 1942.; drugi, kratak val demokratizacije 1943. – 1962., drugi povratni val 1958. – 1975. i treći val demokratizacije započeo je 1974. Od sredine sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća broj demokratskih zemalja u svijetu narastao je više nego dvostruko. Demokracija se proširila na više od trideset zemalja u svijetu, s tim da su sve do tada postojeće demokracije zadržale svoje demokratske institucije. Promjene su započele u mediteranskom djelu Europe zbacivanjem vojnih režima u Grčkoj, Španjolskoj i Portugalu, potom u Južnoj i Srednjoj Americi, 1989. u Istočnoj Europi, što slijedi jedan broj zemalja u Africi i nastavlja se demokratizacija u Aziji.

²⁰ Joseph RATZINGER, *O relativizmu i vrijednostima*, Split, 2009., str. 21.

u svijetu iskazuje u različitim oblicima i ostvaruje na različitim razinama demokratizacije.

1.2.1. Što se pod demokracijom podrazumijeva?

Pod demokracijom se obično podrazumijeva vladavina većine izražena preko odgovarajućeg političkog sustava u kojem su državna organizacija i pravni poredak zasnovani na pluralizmu mišljenja i djelovanja, odnosno na slobodno izraženoj volji većine građana koja se ostvaruje putem općeg prava glasa uz zaštitu manjina, osnovnih ljudskih prava i sloboda. Pod demokracijom se podrazumijeva i podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku; ona znači i vladavinu zakona, i da se upravljanje društvom vrši javno preko legalnih institucija na čijem su čelu izabrani predstavnici naroda koji su odgovorni biračima. Općeprihvaćene principe demokracije mnogo je lakše formulirati nego ostvariti u društvenoj praksi. U društvenoj praksi oni se na različite načine tumače i primjenjuju jer se u svim društvima bez obzira na oblik vlasti mogu naći korupcija, neučinkovitost, nekompetentnost, prevladavanje uskih interesa, maksimalizacija individualne koristi.

1.2.2. Paradoksi demokracije

Demokracija nije statična, ona je proces. Dok se demokracija širi svuda po svijetu, jer prevladava mišljenje da je došla na vrh zato što je najbolja, dok autori poput Fukuyame (1992.) proglašavaju trijumf liberalne demokracije s padom komunizma, u isto se vrijeme u zrelim demokracijama širi razočaranost u demokratske procese. Ovu pojavu Giddens naziva paradoksom demokracije. Paradoks demokracije, kaže „da su vremenski koincidirali očajanost demokratskom perspektivom na socijalističkom Istoku i razočaranost demokratskom praksom na kapitalističkom Zapadu... U demokraciju nisu i dalje razočarani samo stari Europljani, koji sve manje izlaze na izbore, sve manje poštuju institucije, sve manje vjeruju političarima, nego i novi Europljani koji su otkrili da su u zamjenu za političke slobode izgubili egzistencijalnu sigurnost.“²¹ O demokratskoj slabosti bilo je mnogo govora svih ovih

²¹ Nenad KEČMANOVIĆ, „Demokratija i nasilje“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, god. III., 2009., br. 3., str. 43.

godina. Giddens smatra da je danas potrebno u demokratskim zemljama produbiti demokraciju, što naziva *demokratizacijom demokracije*. U eri globalizacije, produbljivanje demokracije potrebno je stoga što svi građani, kao i oni koji su na vlasti, žive u istom informacijskom okruženju. Tajne je sve teže čuvati, stoga nisu slučajnost sve češće korupcijske afere diljem svijeta. Produbljivanje demokracije znači i smanjivanje moći koja je i dalje izrazito koncentrirana na državnoj razini. To ponekad znači i ustavnu reformu i unaprjeđivanje transparentnosti u političkom djelovanju.²²

Za globalizaciju se vezuje i drugi paradoks demokracije koji se tiče zemalja u razvoju. Zemljama u razvoju najčešće se nameću zahtjevi kao uvjet za pomoć. Uvjetovanost uvijek potkopava domaće političke institucije. Vlada tako ostavlja dojam nemoćne i nesposobne vlade koja se povija pred strancima i međunarodnim institucijama, biračko se tijelo osjeća izdanim. To je zapravo način na koji se potkopava demokracija. Iako globalizacija pridonosi širenju ideje demokracije,²³ njome se ponekad upravlja na način koji potkopava demokratske procese unutar neke zemlje.

1.2.3. Pozitivni učinci demokracije

Demokracija je nešto što se *usvaja*, a zbog svojih je poželjnih učinaka najmanje loš politički oblik. U djelu *O demokraciji* Robert A. Dahl ističe pozitivne učinke²⁴ koje demokracija postiže: demokracija pomaže da se spriječi vlast okrutnih i pokvarenih autokrata; demokracija jamči svojim građanima čitav niz temeljnih prava koja im nedemokratski sustavi ne jamče i ne mogu jamčiti; demokracija omogućuje svojim građanima širi raspon osobnih sloboda negoli ijedna druga moguća alternativa; demokracija pomaže ljudima u zaštiti njihovih temeljnih interesa; samo demokratska vlast pruža ljudima maksimalne mogućnosti za iskorištavanje slobode samoodređenja, tj. da žive pod zakoni- ma što su ih sami odabrali; samo demokratska vlast pruža najšire mogućnosti za život u moralnoj odgovornosti; demokracija potiče ljudski razvoj i relativno visok stupanj političke jednakosti; suvremene predstavničke demokracije

²² Usp. Entoni GIDENS, *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd, 2005., str. 98. – 101.

²³ Vidi Irena MUSA, *Kulturni identitet u vrtlogu globalizacije: Bosna i Hercegovina neravni svijet*, Mostar, 2013.

²⁴ Usp. Robert DAHL, *O demokraciji*, Zagreb, 2000., str. 65. – 66.

ne vode međusobne ratove; zemlje s demokratskom vlašću imaju tendenciju da budu bogatije od nedemokratskih zemalja.

2. Bosna i Hercegovina u 20. stoljeću

Na početku 20. stoljeća Bosna i Hercegovina bila je jedini kolonijalni posjed u Europi, što je jedan od razloga da je i dalje zaostajala u političkom, ekonomskom, kulturnom, socijalnom i svakom drugom razvoju. Kroz dvadeseto stoljeće bila je uključena u tri rata, s tim da se ovaj posljednji ocjenjuje kao jedna od najvećih civilizacijskih katastrofa na tlu Europe nakon Drugoga svjetskog rata. Bosna i Hercegovina bila je jedna od šest republika SFRJ u kojoj je Titova vladavina djelovala kao „socijalistički zamrzivač“ za opoziciju koju su činili različiti nacionalizmi koji su, uspavani i nevidljivi, desetljećima opstajali.

SFR Jugoslaviju zahvatio je treći val demokratizacije (započeo u Portugalu 1974. godine) u vrijeme kada je bio na svome vrhuncu. Naime, vrhunac trećega vala demokratizacije dogodio se u kasnu jesen 1989. padom Berlin-skog zida, što je značilo početak transformacije bivših socijalističkih država ka demokratskom političkom poretku. Transformacija je složen proces²⁵ jer uključuje institucionalnu promjenu i pretvorbu gospodarstva, a u nekim slučajevima i izgradnju nacionalnih država. Raspad socijalističke federacije otežao je proces prelaska na novi demokratski poredak.

Kulturno i povijesno naslijeđe utjecalo je na stvaranje novih samostalnih država. Tijekom povijesti na prostoru Bosne i Hercegovine sukobljavali su se interesi i utjecaji velikih carstava, ali i triju monoteističkih religija: katoličanstva, pravoslavlja i islama. Duga povijest pripadanja različitim carstvima, a potom godine dominacije države nad civilnom sferom na ovom su području utjecali na formiranje posebnog mentaliteta²⁶ i onemogućavali razvoj političke kulture. Upravo je nedostatak demokratske političke kulture bio važan čimbenik koji je u jugoslavenskoj političkoj zajednici sprječavao mirno razdruživanje. Okrutno nasilje, nedostatak svijesti da vlast sa sobom nosi konkretnu odgovornost, nedostatak svijesti da korupcija uništava ekonomski poredak i

²⁵ Vidi Wolfgang MERKEL, *Transformacija političkih sustava: teorije i analize*, Zagreb, 2009., str. 97.

²⁶ Kristo CIVIĆ - Peter SANFEY, *Jugoistočna Europa: od konflikta do suradnje*, Zagreb, 2008., str. 14.

nedostatak političke kulture u Bosni i Hercegovini, stavljaju teške okove na razvoj demokratskih procesa.

2.1. Početak demokracije u BiH – novo povijesno razdoblje

Kada je 1990. godine uveden višestranački sustav u Bosni i Hercegovini, započelo je novo povijesno razdoblje vezano za razvoj parlamentarne demokracije u ovoj višenacionalnoj zemlji. To je vrijeme kada u Bosni i Hercegovini započinje proces uspostave razvoja i funkcioniranja političkoga pluralizma na način kako se pluralizam razvija u zapadnoeuropskim zemljama. U društvu pluralne demokracije iskazivanje i sinteza mnoštva interesa (socijalnih, ekonomskih, političkih, kulturnih) odvija se unutar i posredstvom političkih stranaka.²⁷ Prvi parlamentarni izbori u Bosni i Hercegovini održavaju se 18. XI. 1990. godine. Na tim su izborima uvjerljivu pobjedu osvojile nacionalne stranke – 84 % ukupnih glasova. Tada su uspavani i nevidljivi nacionalizmi i nacionalni identiteti u euforičnu zanosu i u kratku vremenu proželi cijelu Bosnu i Hercegovinu, kao što je pjesnik Jean de Lafontaine napisao u svojoj pjesmi o životinjama oboljelima od kuge: „Nisu sve umirale, ali su sve bile zaražene.“

Međunarodnim priznanjem Bosna i Hercegovina postala je samostalan međunarodnopravni subjekt, a republičke granice postale su međudržavne granice. U to su vrijeme u Bosni i Hercegovini pitanja oko izgradnje države i uspostave demokratskog poretka bila marginalna jer je samo dan uoči međunarodnoga priznanja Bosne i Hercegovine (6. travnja 1992.) službeno započeo rat na ovome prostoru. Oštricu međunacionalnih sukoba teško je bilo otupjeti. Uz potporu i intervenciju međunarodne zajednice, posebno nakon što je SAD preuzeo liderstvo u pronalaženju mirovnoga političkoga rješenja za rat u Bosni i Hercegovini, došlo je do potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma u studenome 1995. godine. „Daytonski mirovni sporazum nije nastao ni voljom političkih subjekata u Bosni i Hercegovini ni njihovom spremnošću na kompromis. Sporazum nastaje angažiranjem međunarodne zajednice i vodećih svjetskih sila. ... Unutar kontaktne grupe koju čine SAD, Velika Britanija, SR Njemačka, Francuska i Ruska Federacija uspostavljen je tijekom

²⁷ Usp. Mirko PEJANOVIĆ, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, Sarajevo–Zagreb, 2010., str. 117.

1994. i 1995. godine, konsenzus o zaustavljanju rata i ustrojstvu države Bosne i Hercegovine sa njena dva entiteta.²⁸ Sporazum se sastoji od jedanaest aneksa od kojih je najznačajniji Aneks IV – Ustav BiH, koji spada u kategoriju oktroiranih, nametnutih ustava. Bosna i Hercegovina danas je jedina država u Europi koja ima nametnuti ustav. „Daytonskim ustavom u Bosni i Hercegovini je legalizirano stanje kao rezultat ratnih osvajanja i po ovom ustavu Bosna i Hercegovina teško može funkcionirati.“²⁹

Nedvojbeno je da je Daytonski mirovni sporazum bio važan za zaustavljanje rata, ali je istodobno postao Ahilova peta u demokratskom razvoju Bosne i Hercegovine. Naime, tim su sporazumom uspostavljene vrlo široke ovlasti tijela međunarodne zajednice, čime je Bosna i Hercegovina bačena u poziciju ograničena unutarnjega suvereniteta. Međutim, važno je podsjetiti na stanje poslijeratne obnove i prve poslijeratne godine. U Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine na prvim poslijeratnim izborima većinu u postotku (86 %) osvajaju tri nacionalne stranke, koje kao parlamentarna većina ni u jednom važnijem pitanju nisu mogle postići konsenzus, koji je nadomjestila međunarodna zajednica sa svojim ovlaštenjima za provođenje Daytonskog mirovnog sporazuma.³⁰ Koristeći svoje bonske ovlasti, visoki je predstavnik nametnuo niz relevantnih odluka za Bosnu i Hercegovinu (zastavu, grb, himnu, novac, registarske pločice te brojne zakone); smjenjivani su političari od općinske preko županijske pa sve do državne razine. „Sadašnja postdaytonska Bosna i Hercegovina je nestabilna država, opterećena političkim, ekonomskim, gospodarskim, socijalnim, pravnim, obrazovnim, kulturnim, vjerskim, jezičnim i drugim problemima. Oni su jednim dijelom naslijeđe iz dalje ili bliže prošlosti, a drugim dijelom potencirani razvojem događaja u sadašnjem poratnom vremenu.“³¹ Niz događaja vezanih za ratno i poratno vrijeme u Bosni i Hercegovini negativno su se reflektirali na proces demokratske tranzicije ove države. Demokratska tranzicija je „cjelovit društveni proces, promjena odnosa u društvenoj strukturi, u društvenim vrijednostima i moralu, u ukupnoj vrijednosnoj orijentaciji društvene zajednice. Zahvatiti

²⁸ M. PEJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 163.

²⁹ Milan VEGO, „Daytonski čorsokak“, Mijo DŽOLAN (ur.), *Bosna i Hercegovina: europska zemlja bez ustava*, Zagreb–Sarajevo, 2013., str. 241.

³⁰ Usp. M. PEJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 179.

³¹ Božo ŽEPIĆ, *Enigma Bosna i Hercegovina*, Široki Brijeg, 2002., str. 87.

prijelaz, obuhvatno i iz korijena, znači preispitati sve naslijeđene kategorije i vrijednote, razdvojiti vrijedno od nevrijednog, dobro od lošeg iskustva – mijenjati društvenu strukturu svijesti. Jer, sa starim shvaćanjima koja su danas prevladavajuća, ne može se pouzdano ići u nove društvene odnose, graditi novi polis i ethos. Demokracija traži novi stil, novi jezik komunikacije, novi širi horizont tolerancije i novi duh javnog mnijenja. Potrebne su promijene u mentalitetu, što ne može nestati preko noći, nego strpljivo i dugoročno na bazi radikalne kritike prethodnog i sadašnjeg i jasne vizije budućeg, dakle demokratskog, civilnog i civilizacijskog projekta za sve oblasti društvenog života.³²

2.2. Značaj civilnoga društva i sfere javnosti

Demokratski procesi trebaju aktivno sudjelovanje građana u svim sferama društvenoga života. Civilno društvo je veliko područje čovjekove političke aktivnosti. Ideja civilnoga društva ima dugu tradiciju. Još je Niccolo Machiavelli istaknuo tri vrijednosti civilnoga društva i civilnoga života uopće: mir i sigurnost građana, uživanje u osobnoj imovini i bogatstvu te pravo svakoga da ima i brani svoje mišljenje. Liberalna misao je civilno društvo shvatila kao najznačajniji prostor ostvarivanja prava i sloboda građana, to je prostor koji štiti od državne sile i samovolje.

U suvremenu značenju civilno društvo sadrži dva osnovna obilježja: ono je mjesto iskazivanja, širenja i razvijanja ljudskih prava i ono je glavni izvor oživljavanja demokracije državnih institucija i njihove prilagodbe zahtjevima građana. Civilno društvo je autonomno područje koje ne nadzire država, a unutar kojeg javno djeluju građani kao slobodne i aktivne osobe. Civilno se društvo odnosi na građane koji se kolektivno angažiraju, zajednički djeluju u javnome životu kako bi izrazili svoje interese i ciljeve, kako bi postavili zahtjeve državi i tražili odgovornost nositelja javnih funkcija. Za postojanje i djelovanje civilnoga društva kao posrednika između privatne sfere i države najznačajnija je vladavina prava sa zajamčenim pravima i slobodama pojedinaca, zatim parlamentarna višestranačka demokracija, tržišna ekonomija, demokratska politička kultura i slobodno javno mnijenje. Nije na odmet

³² Jusuf ŽIGA - Adib ĐOZIĆ, *Sociologija*, Sarajevo, 2004., str. 243.

spomenuti kako se smatra da civilno društvo najviše ugrožava države, odnosno posjednici političke moći koji, da bi tu moć sačuvali i proširili, nastoje suziti mogućnosti građana da ih javno kritiziraju i da udruživanjem stvaraju središta društvene moći preko kojih bi im se mogli suprotstaviti.³³ Posjednici političke moći svoje namjere ostvaruju sužavanjem građanskih prava i sloboda, posebno slobode govora i udruživanja, širenjem kontrole nad govorom i djelovanjem građana u javnosti te stvaranjem atmosfere straha u društvu.

2.2.1. Civilno društvo u Bosni i Hercegovini

U tranzicijskim zemljama demokratsko je iskustvo relativno kratka vijeka, neujednačeno i vrlo često frustrirajuće. Za razvoj demokracije u tranzicijskim zemljama potrebna je „dvostruka demokratizacija“, demokratizacija države i civilnoga društva, jer oni jedno drugo održavaju, omogućuju, ali i ograničavaju. Raspadom socijalističkoga poretka pojam civilno društvo u Bosni i Hercegovini postaje aktualan najprije u krugovima intelektualaca, a potom i u javnom diskursu. Civilno se društvo počelo prihvaćati kao pozitivan koncept, ali ne zadugo. Nekoliko godina nakon svršetka rata, kada se fokus počeo prebacivati na domaće nevladine organizacije i organizacije civilnoga društva, pojavila se sumnja u motive njihova rada. I danas postoji sumnja i nepovjerenje u rad civilnoga sektora iako vrlo često nisu opravdani.

U Bosni i Hercegovini samu ideju, koncept i praksu civilnoga društva u najvećoj mjeri prati nerazumijevanje. „Koncept i organizacija civilnog društva, kao i mnoge druge dobre i loše stvari, nastali su u razvijenim, kolokvijalno rečeno zapadnim društvima. To je, prirodno, obilježilo i sam koncept, odnosno definiralo vrijednosti civilnog društva.“³⁴ Civilno društvo je razvijeno u jednonacionalnim zemljama u kojima je odnos prema „nacionalnom pitanju“ reduciran na odnos prema nacionalnim manjinama. U višenacionalnim zajednicama očit je izostanak specifičnih odgovora civilnoga društva o temi nacionalne ravnopravnosti. U jednonacionalnim državama svatko je građanin svoje države-nacije, u višenacionalnim državama, da bi bio građanin, svatko

³³ Vidi Mojmir KRIŽAN, *Interkulturalni dijalozi i liberalna demokracija*, Zagreb, 2008., str. 173. – 187.

³⁴ Žarko PAPIĆ, „Odnos građanskog i nacionalnog – civilno društvo i ravnopravnost“, Mijo DŽOLAN, *Bosna i Hercegovina: europska zemlja bez ustava*, Zagreb – Sarajevo, 2013., str. 144.

mora biti nacionalno ravnopravan.³⁵ U višenacionalnim zajednicama, da bi postojala ravnopravnost građana, mora postojati ravnopravnost nacija.

U Bosni i Hercegovini primjetan je jaz između kvantitativnog aspekta civilnoga društva (više od 12000 registriranih nevladinih organizacija, zatim mediji, vjerske organizacije, itd.) i njegova stvarnoga utjecaja u svakodnevnome životu. Također postoji osjetan nesklad unutar samog civilnog sektora (kao i u svim ostalim sektorima u BiH): mediji i NVO ne surađuju i ne podupiru se međusobno. Stoga ne čudi činjenica da njihove akcije i kampanje nailaze na slab odziv i potporu „običnih“ građana. Poražavajuća je činjenica da tolik broj organizacija ne ostvaruje značajan utjecaj na stupanj razvijenosti fundamentalnih demokratskih i pluralističkih vrijednosti bosanskohercegovačkog društva.³⁶

Izgradnja moderne države koja negira parcijalne dominacije nije moguća bez snažnog civilnog društva. Civilno društvo nije „društvo“ niti je objektivno obilježje dijela populacije, ono je način djelovanja kojim se izražava stav, odnos i motivacija. Suvremen demokratski svijet organizira se tako da pojedinac ima što više aktivnog udjela u kreiranju najširih društvenih procesa i ukupnog života zajednice. Ono govori o tome da se ljudi iz bilo kojeg područja društvenoga života mogu angažirati u javnu promicanju svojih interesa ili se mogu zalagati za neke šire interese i vrijednosti.³⁷ Civilno je društvo u Bosni i Hercegovini marginalizirano, nerazvijeno i podcijenjeno, što za posljedicu ima ugrožavanje ljudskih prava. Pitanje sudbine društva i pitanje kvalitete života u Bosni i Hercegovini potisnuta su pitanja poradi upitne egzistencije „običnih ljudi“.

Političke elite u Bosni i Hercegovini potpuno samostalno i bez elementarne odgovornosti bilo komu odlučuju o svemu: o tržištu, o cijenama, o porezima, troškovima, prihodima, zapošljavanju, kapitalu, o optjecaju novca. One kontroliraju zdravlje, kulturu, obrazovanje, sudstvo... ukratko, cijeli prostor u kojem djeluje civilno društvo. Posljedica je toga dodatna devalvacija funkcija civilnoga društva u Bosni i Hercegovini. Svaka ozbiljna društvena kritika nacionalno je obojena i stigmatizirana. Svijet života običnoga čovjeka

³⁵ Usp. *isto*, 147.

³⁶ Usp. Tijana DMITROVIĆ, *Izazovi civilnog društva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, [b. g.], str. 3.

³⁷ Usp. *isto*, str. 22.

progutali su „vitalni nacionalni interesi“. Što se duže održava „nacionalna ugroženost“ to sve više raste princip neodgovornosti na koji polažu pravo „nezamjenjivi čuvari javnog dobra i nacionalnih interesa“³⁸. Transformacija pojedinca iz pasivnoga podanika u aktivnoga građanina u službi je nužne demokratizacije cijeloga društva bez koje ni put u EU ne će biti izvodiv.

2.3. Značaj odgoja i obrazovanja za razvoj demokracije

Što obrazovanje znači čovjeku i za njegov društveni život bilo je jasno i u najstarijim organiziranim zajednicama ljudi. U svojim začetcima ono je bilo povlastica najužih društvenih krugova, a u modernom društvu postalo je velika i nezaobilazna tema. Obrazovanje je usko povezano sa socijalizacijom i odgojem. Čovjek je od rođenja uključen u proces socijalizacije i integracije u društveni život, što je nedjeljivo od procesa razvoja kulture kulturne skupine u kojoj se rodio. Sociolozi razlikuju primarnu, sekundarnu i tercijarnu socijalizaciju.³⁹ Pod utjecajem sekundarne i tercijarne socijalizacije mogu se sadržaji primarne socijalizacije djelomično modificirati, dopuniti, ojačati, oslabiti ili usustaviti, ali se ne mogu poništiti. U kulturno pluralnim društvima bitna su dva aspekta socijalizacije: socijalizacija u kulturnu skupinu ili skupine u kojima dijete odrasta, i socijalizacija u šire društvo i političku zajednicu kojoj ta kulturna skupina, odnosno skupine pripadaju. Socijalizacija u šire društvo zahtijeva prihvaćanje kulture u kojoj je moguće razlikovati tri usko povezane sfere: sferu političke kulture, sferu građanske kulture i sferu kulture sudjelovanja u javnosti. Navedene sfere toliko su međuovisne da ih je teško ili gotovo nemoguće međusobno razgraničiti. One su žila kucavica u demokratskoj egzistenciji.

³⁸ Vidi *Izvještaj o stepenu razvijenosti civilnog društva u BiH*, Sarajevo, 2008.

³⁹ Primarna socijalizacija odvija se u primarnim društvenim skupinama, na prvom mjestu u obitelji i *peer-groups* (to su skupine djece i adolescenata jednake dobi i sličnog socijalnog statusa, najčešće su to skupine vršnjaka iz susjedstva). Norme, vrijednosti, uvjerenja i navike koje dijete stiče u okviru primarnih skupina oslanjaju se na emotivne veze s članovima tih skupina i zbog toga su vrlo stabilni. Sekundarna socijalizacija odvija se prvenstveno u obrazovnim institucijama, ona je sustavna i usmjerena prema jasno definiranim ciljevima. Tercijarna socijalizacija odvija se u radnim organizacijama, interesnim i kulturnim udrugama, vjerskim organizacijama i zajednicama. Uspjeh sekundarne i tercijarne socijalizacije ovisi o tome jesu li njihovi sadržaji i ciljevi u skladu sa sadržajima primarne socijalizacije. V. M. KRIŽAN, *n. dj.*, str. 287. – 313.

U otvorenim je društvima obrazovanje usko povezano s *vertikalnom društvenom pokretljivošću*. Obrazovanje je najpogodniji društveni mehanizam za bijeg iz nižih društvenih slojeva. Ono je strateški cilj svakog „dobrog društva“, ističe John Galbraith, što znači da je ulaganje u obrazovanje najbolji dokaz da su u jednom društvu dugoročni ciljevi nadređeni kratkoročnim. U tom smislu može se bez ikakve dvojbe prihvatiti Galbraithov stav da na ovom svijetu ne postoji pismeno stanovništvo koje je siromašno i nepismeno koje to nije.

Prema rezultatima UNESCO-va istraživanja⁴⁰ nepismenost je u Bosni i Hercegovini vrlo visoka. Na temelju toga Bosna se i Hercegovina može svrstati u rang nerazvijenih afričkih zemalja gdje 15 % ljudi nema ni osnovnu školu, a osim vlastita imena i prezimena ne znaju napisati ništa drugo. Prema tim istraživanjima u gradovima Bosne i Hercegovine funkcionalno je nepismena čak trećina ljudi dok na selu taj broj iznosi i 70 %, a pretpostavlja se da ima čak 15 % potpuno nepismenih.

Obrazovanje nije svemoguće, ali bez obrazovanja nema ni znanja, nema ni stručnosti, ni poduzetničkoga duha, ni mobilizacije energije jednoga naroda. Osim toga, može se reći da ni prave demokracije nema bez obrazovanja. Visoka razina nepismenosti dodatan je teret razvoju demokracije u Bosni i Hercegovini jer demokracija kao državni oblik i demokracija kao način života nisu u suprotnosti, one su usko povezane i međusobno se uvjetuju.

Na temelju empirijskih istraživanja provedenih u Bosni i Hercegovini može se zaključiti da je prisutan visok stupanj nezadovoljstva vezan za demokratska ostvarenja u toj državi. Primjerice, na pitanje: *Jeste li zadovoljni stupnjem ostvarene demokracije u BiH?*, samo je 7 % ispitanika u potpunosti zadovoljno stupnjem ostvarene demokracije u Bosni i Hercegovini, a 15 % uglavnom jest. Najviše nezadovoljstva iskazali su ispitanici sa završenom višom školom ili fakultetom te ispitanici iz dobne skupine od 45 do 59 godina. Gotovo se ista razina nezadovoljstva javlja kada je u pitanju zaštita temeljnih ljudskih i građanskih prava u Bosni i Hercegovini. Svega 7 % ispitanika smatra da su ljudska i građanska prava u Bosni i Hercegovini zaštićena i 16 % uglavnom smatra.⁴¹ Ovi su podatci poražavajući jer zaštita ljudskih i građanskih prava

⁴⁰ „UNESCO-vo istraživanje: Nepismenost u BiH kao u Africi“, *vijesti.ba*, <http://www.vijesti.ba/licnosti-dana-los/69583-Nepismenost-BiH-kao-Africi.html>, (25. I. 2012.).

⁴¹ Usp. I. MUSA, *n. dj.*, str. 169. (Podatci o empirijskom istraživanju nalaze se na str. 11. i 12.)

spada u red temeljnih demokratskih vrijednosti. Demokracija se ne ostvaruje prema obrascu „nešto za ništa“. Izgradnja demokracije je proces i ako nam je cilj, tada će put k učinkovitoj demokraciji u Bosni i Hercegovini biti dug i težak. Zapravo je to put koji nema alternativa i na tom putu Bosna i Hercegovina mora ustrajati. Put demokracije i put zaštite temeljnih ljudskih i građanskih prava paralelni su putovi. Da bi se učinkovito štitila ljudska prava, mora postojati pravna država koja ih može štititi. Za istinsku afirmaciju ljudskih prava i sloboda nužno je razvijati svijest o ljudskim pravima i slobodama, razvijati svijest o njihovu poštivanju, a prije svega razviti svijest o ljudskoj odgovornosti.

Demokratske procese u Bosni i Hercegovini priječi i posvemašnje nerazumijevanje različitosti koje je dovedeno do cinizma i malodušja. Demokracija zahtijeva uzajamno razumijevanje, mirnu komunikaciju i sklad, upravo ono što najviše manjka u današnjem društvu,⁴² a osobito u Bosni i Hercegovini. Moramo se odgajati za ljudsko razumijevanje i poštovanje različitosti.

Zaključak

Kroz povijest svoga postojanja ideja demokracije obilježena je sukobljenim koncepcijama koje ostavljaju obilje prostora za stalne rasprave. I unatoč tomu demokracija je ostvarila povijesnu pobjedu nad drugim oblicima vladavine. Demokraciju kao oblik vlasti teško je izgraditi, a jednako ju je teško održavati i razvijati. Još su se stari Grci pitali kako u polisu ostvariti promjenu života na bolje. Politički ideali stare Grčke postali su sastavnim dijelom zapadne političke misli. Kontinuiranije i trajnije zaživljavanje demokracije na Zapadu započelo je tek nakon Francuske revolucije.

Neke ideje Johna S. Milla, jednog od najutjecajnijih mislilaca devetnaestoga stoljeća, koji je s pojmom *demokracije* i *slobode* usko povezao pojam *pravednosti*, i danas su uporabljive. Mill je bio oslobođen predrasuda o rasama, spolu ili položaju, što ga je razlikovalo od tadašnje većine. Bio je zagovornik političke

⁴² Jacques DELORS i dr., *Učenje: blago u nama, Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*, Zagreb, 1998. Koncepcija doživotna učenja javlja se kao jedna od ključnih za 21. stoljeće. Povjerenstvo je osobito istaknulo važnost jednog od četiriju potpornja koje predlaže i opisuje kao temelje obrazovanja: *naučiti živjeti zajedno* tako da se razvije razumijevanje drugih i njihove povijesti, tradicije i duhovnih vrijednosti. *Učiti znati, učiti činiti i učiti biti* potpornji su koji predstavljaju temelje učenja *kako živjeti zajedno*.

teorije u kojoj bi ljudi imali više prava, a država bi se mogla uplitati samo u slučaju štetna djelovanja pojedinaca za sebe i druge. Svojim zalaganjem za siromašne i radnike, za utilitarističko načelo najveće sreće, za demokraciju i predstavnički oblik vladavine, za aktivno sudjelovanje građana u političkom i javnom životu J. S. Mill čini pomak prema napretku i vraća optimizam koji je i te kako bio potreban tadašnjem društvu.

Ove se godine navršava dvadeset i pet godina od „uspostave“ demokratskog poretka u Bosni i Hercegovini. Svake četvrte godine, uoči izbora, političke elite u Bosni i Hercegovini slave demokraciju, a građani ove države shvate da žive u demokratskom poretku. Političkim elitama u Bosni i Hercegovini demokracija treba onoliko vremena koliko im je potrebno da glasove birača pretvore u predstavničke mandate. Tomu se i nije čuditi jer svaka vlast više voli pasivne, indiferentne građane. Demokracija treba aktivne građane, oslobođene mentalnog ropstva. Stoga se posebno ukazuje na važnost civilnoga društva za razvoj demokracije. Civilno je društvo u Bosni i Hercegovini marginalizirano, nerazvijeno i podcijenjeno. Posljedica je toga održavanje podložnosti i podaničkoga mentaliteta. Bez aktivnih građana u društvu se ne može stvoriti demokratska atmosfera. Demokracija u svome idealu počiva na *odgojenu* građaninu koji je svjesno, slobodno i autonomno politički aktivan. Odgoj i obrazovanje vide se kao nezamjenjivo dobro u pokušaju ostvarenja ideala mira, slobode i društvene pravde. Kritičkom analizom svih ovih segmenata koji se nalaze u temeljima demokracije dolazimo do zaključka da je ostvarivost demokracije u Bosni i Hercegovini još uvijek otvoreno pitanje.